

УДК 821.161.2'06-94
Б82

Олександр Борисенко

Б82 Гітлер. Невивчений урок історії / Борисенко Олександр. —
К.: Гамазин, 2019. — 392 с.

ISBN 978-966-279-109-9

Подіям минулого століття присвячено тисячі тонн історичних розвідок, але тим не менше досі можна почути думку про те, що справжня історія ХХ століття ще не написана.

Справді, до сьогодні немає зрозумілих відповідей на питання хто розв'язав Першу світову війну, чому сталася Жовтнева революція у Росії, які справжні причини Другої світової війни. Долучитися до пошуку відповідей на них намагається і автор у пропонованій нині книзі.

Жахи війни не мають виправдання, але нетиповий для вітчизняних праць кут зору допоможе глибше і масштабніше осягнути буремний період європейської і світової історії та зробити важливі для сьогодення висновки.

Книга розрахована на широке коло читачів.

УДК 821.161.2'06-94

ISBN 978-966-279-109-9

Ця книга не може бути використана повністю або частково без письмової згоди автора.

© Олександр Борисенко, 2019
© ТОВ «Гамазин» (художнє оформлення, оригінал-макет),
виключна ліцензія на видання, 2019

I. Перша світова війна

1. Сараєвське вбивство

Початок нового, 1914 року не віщував світу нічого поганого: люди в Європі і в інших країнах світу відзначали зимові свята, газети повідомляли про травмування перехожих унаслідок ожеледиці, і, здавалося, ніщо не вказувало на те, що цей рік буде чимось сильно відрізнятися від попередніх років.

Не можна говорити, що попередні роки в Європі були мирними. Між країнами відбувалися збройні конфлікти і навіть війни, але ці війни і конфлікти мали локальний характер, а країни-учасниці цих конфліктів цілком довіряли їх вирішення великим державам, і тому майбутнє Європи виглядало якщо не мирним, то цілком прогнозованим. Єдиним, що могло викликати тривогу в політичному житті Європи того часу, був поділ провідних європейських країн на два військові союзи, а саме на Антанту, до складу якої ввійшли Великобританія, Росія і Франція, та Троїстий союз, до якого ввійшли Австро-Угорщина, Італія та Німеччина.

Було б помилкою стверджувати, що держави обох військових союзів були ідеологічно налаштовані на війну і лише очікували на зручний момент, щоб напасти одна на одну. Навпаки, ці військові союзи утворилися в результаті складних політичних, етнічних і економічних відносин між країнами

і ніяк не стосувались ідеології. Наприклад, Антанта утворилася в результаті встановлення чітких кордонів між колоніальними володіннями Великобританії, Росії і Франції з метою уникнення конфліктів через колонії між цими державами в майбутньому. А однією з причин перебування Австро-Угорщини й Німеччини в одному союзі було те, що приблизно чверть населення Австро-Угорщини становили етнічні німці.

На початку ХХ століття держави обох військових союзів активно переозброювались, але це було пов'язано насамперед зі стрімким розвитком науки й техніки, винайденням нових видів зброї і прагненням голів держав не відстати в оснащенні своїх армій від сусідів. Склад обох військових союзів не був постійним і міг будь-коли змінитися; наприклад, Австро-Угорщина й Росія могли домовитися про поділ інтересів на Балканах, укласти про це відповідну угоду і з противників перетворитися на союзників. Крім цього, британський король Георг V, німецький кайзер Вільгельм II і російський цар Микола II були родичами, вони періодично зустрічались, обговорюючи під час зустрічей серед іншого й політичні питання. І остання така зустріч відбулася в травні 1913 року на весіллі дочки кайзера Вільгельма II, куди були запрошені представники всіх монархічних династій Європи.

На початку століття ситуація на півдні Європи характеризувалася тим, що Османська імперія почала слабнути, і в результаті її поразки в російсько-турецькій війні 1877–1878 років отримали незалежність кілька балканських країн. Однією з цих країн була Сербія. Після здобуття незалежності серби скерували свої зусилля на об'єднання всіх земель із сербським населенням, і для досягнення цієї мети Сербія брала участь у декількох війнах і конфліктах, зокрема, в Балканських війнах 1912–1913 років, під час яких вона воювала з Туреччиною та з іншими балканськими країнами.

Об'єднавчі зусилля сербів поширювалися також і на Боснію, де проживала значна кількість сербів і яка в результаті рішень Берлінського конгресу 1878 року перебувала в складі Австро-Угорщини. Щоб продемонструвати свою незгоду з рішеннями великих держав, у 1914 році сербські радикали ви-

Європейські монархи на похоронах короля Едуарда VII у 1910 році. Стоять (зліва направо): король Норвегії Гокон VII, цар Болгарії Фердинанд, король Португалії Мануел II, кайзер Німецької імперії Вільгельм II, король Греції Георг I і король Бельгії Альберт I. Сидять: король Іспанії Альфонс XIII, король Великобританії Джордж V і король Данії Фридріх VIII

рішили здійснити вбивство австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда. Виконавцями вбивства було обрано членів молодіжної боснійської організації «Млада Босна», які отримали завдання здійснити замах на ерцгерцога в червні 1914 року в столиці Боснії Сараєво, куди він мав прибути для спостереження за військовими маневрами.

Як і було заплановано, Франц Фердинанд прибув до Сараєво 28 червня, і вранці того ж дня відбулася перша спроба замаху. Один із терористів жбурнув в автомобільний кортеж бомбу, але через те, що нападники не були як слід підготовлені, бомба не влучила, вибухнула позаду автомобіля ерцгерцога і не завдала йому ніякої шкоди. Незважаючи на замах, ерцгерцог вирішив не переривати свою поїздку; він виголошує промову в ратуші, а потім раптово наказує їхати до лікарні з метою провідати поранених унаслідок вибуху бомби людей.

За збігом обставин автомобіль ерцгерцога проїжджав саме по вулиці, де перебував ще один терорист, Гаврило Принцип, який вирішив, що замах не вдався, і він безцільно вештався вулицями міста, не знаючи, куди себе подіти. Водій автомобіля ерцгерцога зрозумів, що помилився вулицею, взявся розвертати автомобіль, і в цей час Гаврило Принцип, побачивши прямо перед собою автомобіль ерцгерцога, вихопив пістолет, почав стріляти й смертельно поранив Франца Фердинанда і його дружину Софію Гогенберг, які внаслідок отриманих поранень загинули.

Франц Фердинанд і Софія Гогенберг (Хотек)

Очевидно, що Франц Фердинанд зовсім не заслуговував на такий присуд. Він толерантно ставився до народів, які населяли імперію, і намагався реалізувати ідею перетворення Австро-Угорщини на конфедерацію, до складу якої народи імперії входили б на правах автономії. Провина Франца Фердинанда полягала лише в тому, що він був спадкоємцем престолу, уособлював собою Австро-Угорську імперію, і саме тому його було обрано об'єктом нападу.

Гаврилу Принципа заарештували, австрійська влада розпочала слідство, під час якого було добуто неспростовні до-

кази причетності державних служб Сербії до цього вбивства; зокрема, стало відомо про причетність до вбивства сербської організації «Чорна рука», на чолі якої стояв начальник розвідвідділу Генерального штабу сербської армії Драгутін Дімітрієвич. У результаті 23 липня Австро-Угорщина висунула Сербії ультиматум, на виконання якого дала 48 годин, а в разі невиконання Австро-Угорщина погрозувала Сербії війною. Серби звернулися по допомогу до Росії, і протягом цих 48 годин відбувались інтенсивні консультації між сербськими й російськими дипломатами, під час яких Росія запевнила сербів у своїй повній підтримці. Власне, сербський уряд погодився з усіма пунктами ультиматуму за винятком п'ятого, який виглядав так:

«5) Погодитися на співпрацю в Сербії органів імператорського й королівського урядів у боротьбі з підіривними рухами, спрямованими проти цілісності монархії» [1].

Отже, Сербія відхилила умови австрійського ультиматуму. Але австрійська влада не поспішала виконувати погрози, і лише через місяць, а саме 28 серпня, Австро-Угорщина оголосила Сербії війну.

Загалом дії австрійської сторони були цілком логічними й прогнозованими, адже терористами, котрі підтримувалися з-за кордону, разом із його вагітною дружиною було вбито спадкоємця австрійського престолу, і тому реакція будь-якої цивілізованої країни на подібний акт терору була б аналогічна австрійській. Але Росія, яка виступила головним союзником і захисником Сербії у цьому конфлікті, відреагувала інакше. Промовистим було листування між німецьким кайзером Вільгельмом II і російським царем Миколою II, яке відбулося відразу після оголошення Австро-Угорщиною війни Сербії.

Свої перші телеграми німецький кайзер та російський цар послали один одному одночасно. Російський цар писав кайзеру:

«Петергоф, 29 липня 1914,

Sa Majesté l'Empereur, Новий Палац.

Радий, що ти повернувся. Закликаю тебе допомогти мені в такий серйозний час. Безчесну війну оголошено слабкій країні. Обурення в Росії, яке я повністю поділяю, величезне. Передбачаю, що дуже скоро цей тиск зломить мене, і я буду змушений вжити надзвичайних заходів, які можуть призве-

сти до війни. Щоб уникнути такого лиха, як загальноєвропейська війна, я прошу тебе в ім'я нашої старої дружби зрубити все, що в твоїх силах, щоб зупинити твоїх союзників, перш ніж вони зайдуть надто далеко.

Нікі» [2].

Одночасно кайзер написав російському цареві:

«Кайзер — Царю, 29 липня 1914, 1:45.

З глибокою заклопотаністю чую про те враження, яке справляють дії Австрії проти Сербії в твоїй країні. Та безпринципна агітація, що велася в Сербії роками, вилилася в жахливий злочин, жертвою якого вправ ерцгерцог Франц Фердинанд. Дух, який вселив сербам намір убити власного короля і його дружину, усе ще панує в країні. Безсумнівно, ти погодишся зі мною, що ми обидва, ти і я, так само, як і всі інші монархи, поділяємо спільний інтерес: наполягти на тому, щоб усі, хто несе моральну відповідальність за це вбивство, отримали заслужене покарання. У цьому випадку політика зовсім не відіграє ніякої ролі. З іншого боку, я цілком розумію, як важко тобі й твоєму Уряду стримувати натиск вашої громадської думки. Тому, зважаючи на нашу сердечну й ніжну дружбу, яка пов'язує нас обох із давніх пір міцними узами, я використаю весь свій вплив, щоб переконати австрійців зробити все, щоб прийти до угоди, яка б тебе задовольнила. Щиро сподіваюся, що ти допоможеш мені в справі залагодження тих протиріч, що все ще можуть виникнути.

Твій вкрай щирий і відданий друг і кузен, Віллі» [2].

Важко погодитись із твердженням Миколи II про «безчесну війну, яку оголошено слабкій країні». А як би реагував Микола II, якби було вбито російського спадкоємця престолу, чи не завершилося б це також ультиматумом та війною? Приблизно те саме написав кайзер російському цареві після того, як отримав від нього першу телеграму:

«Кайзер — Царю, 29 липня 1914, 18:30, Берлін.

Я отримав твою телеграму й поділяю твоє бажання встановити мир. Але, як я повідомив тобі в своїй першій телеграмі, не можу вважати дії Австрії проти Сербії «безчесною» війною. Австрія на власному досвіді знає, що серб-

ським обіцянкам на папері зовсім не можна довіряти. Я розумію так, що дії австрійців слід оцінювати як прагнення отримати повну гарантію того, що сербські обіцянки стануть реальними фактами. Це моє судження ґрунтується на твердженні австрійського кабінету про те, що Австрія не бажає будь-яких територіальних здобутків за рахунок сербських земель. Тому я вважаю, що Росія цілком могла б залишитися спостерігачем австрійсько-сербського конфлікту, щоб не втягувати Європу в найжахливішу війну, яку вона коли-небудь бачила. Думаю, що повне взаєморозуміння між твоїм Урядом і Віднем можливе й бажане, і, як я вже телеграфував тобі, мій Уряд докладає зусиль, щоб цьому сприяти. Звичайно, військові заходи з боку Росії в Австрії були б розцінені, як лихо, якого ми обидва хочемо уникнути, а також вони піддали б ризику моє становище посередника, яке я з готовністю прийняв після твоєї відозви до моєї дружби й допомоги.

Віллі» [2].

Власне, примусити Сербію виконати умови ультиматуму було не складно, адже Росія була чи не єдиною країною, яка підтримала Сербію у цьому конфлікті. Навіть союзники Росії по Антанті не мали намірів втручатися в конфлікт, наприклад, британська «Манчестер Гардіан» писала в ті дні: «...якби існувала фізична можливість відбуксирувати Сербію в море і там затопити, то у Європі одразу стало б легше дихати» [3]. Сербія не мала ніяких шансів у воєнному протистоянні з Австро-Угорщиною, і якби Росія наполягла на виконанні сербами вимог ультиматуму, то, напевно, організаторів замаху було б затримано, їх видали б австрійській стороні, і на цьому конфлікті було б вичерпано. Проте в наступній телеграмі Микола II пише:

«Цар — Кайзеру, 29 липня 1914, 20:20, Петергоф.

Спасибі за твою примирливу й дружню телеграму. Водночас офіційне повідомлення, представлене сьогодні твоїм послом моєму міністрові, мало зовсім інший відтінок. Прошу тебе пояснити це розходження! Було б правильним доручити вирішення австрійсько-сербської проблеми Гаазькій конференції. Вірю в твою мудрість і дружбу.

Твій люблячий Нікі» [2].

Тобто замість того, щоб примусити сербів виконати злочасний 5-й пункт ультиматуму й відвернути війну, Микола II пропонує передати вирішення питання в Гаагу, що нічого не дає для вирішення конфлікту.

У подальшому обміні телеграмами німецький кайзер просить Миколу II зупинити мобілізацію, а російський цар посиляється на те, що це «технічно неможливо», тобто російський цар стверджує, що він не може зупинити мобілізацію, яку сам же й розпочав.

Микола II і Вільгельм II. 1907 рік

Таке категоричне заперечення кайзером російської мобілізації мало свої причини і пояснювалося тим, що Росія і Франція, навіть без врахування можливостей Великобританії, переважали своїх противників у військовому плані, за людськими, сировинними та іншими ресурсами, і тому війна з цими двома імперіями перетворилася б для Австро-Угорщини і Німеччини на виснажливий довготривалий конфлікт із невідомим наслідками. Крім цього, розташування в безпосередній близькості від кордонів таких індустріальних районів Німеччини, як Рур і Верхня Силезія, створювало небезпеку їх швидкого захоплення противником, що також могло

привести до поразки у війні. Водночас із досвіду попередніх воєн було відомо, що через великі відстані й незабезпеченість Росії залізними для завершення російської мобілізації потрібно було не менше 1,5–2 місяців, і, зважаючи на цю обставину, німецьке командування опрацювало план війни проти Росії і Франції, який на честь свого автора, начальника Генштабу в 1891–1905 роках, отримав назву плану Шліффена.

Цей план передбачав розгром Австро-Угорщиною і Німеччиною своїх противників поодиночі. Після проведення мобілізації німецькі війська передусім мали здійснити швидкий наступ і розгромити Францію. Через те, що після поразки у франко-пруській війні французи збудували на своєму кордоні низку фортець, наступ мав відбуватися через територію нейтральної Бельгії. Німецькі війська повинні були здійснити наступ уздовж узбережжя Ла-Маншу, обійти Париж із заходу, захопити його («удар серпом»), вийти в тил французьким арміям, а потім одночасними ударами зі сходу й заходу оточити і розгромити їх. Операція мала завершитися за шість тижнів, і лише після розгрому Франції Австро-Угорщина й Німеччина всі сили планували кинути на схід для боротьби проти Росії. Це був сміливий і ризикований, але цілком реалістичний план, який давав Центральним державам можливість розгромити своїх могутніх противників.

Тим не менше Вільгельм II не бажав війни і всіма силами намагався її уникнути. Особливо емоційною в листуванні двох монархів була телеграма, яку німецький кайзер відправив російському цареві 31 липня. Він писав:

«Кайзер — Царю, Берлін, 31 липня 1914 року.

За твоїм закликком до моєї дружби і твого прохання про допомогу я став посередником між твоїм і австро-угорським урядами. Одночасно з цим твої війська мобілізуються проти Австро-Угорщини, нашого союзника. Тому, як я тобі вже вказав, моє посередництво зробилося майже ілюзорним. Тим не менше, я не збираюся відмовлятися від нього. Я зараз отримую достовірні відомості про серйозні військові приготування на наших східних кордонах. Відповідальність за безпеку моєї імперії змушує мене вдатися до запобіжних і захисних